

Idom Gombrowicz

RÉSZLET

„...számomra a nemzeti formának mint olyan a legyőzése a fontos, az eltávolodás a mindenkori »lengyel stílus«-tól, akármilyen is az” – írja Miłosznak Gombrowicz. „Azért támadom a lengyel formát, mert az enyém... és mert minden művem bizonyos értelemben... azt a viszonyt akarja revidálni, amely a modern embert a formához fűzi, ahhoz a formához, mely nem közvetlenül belőle fakad, hanem az »emberek közti« viszonylatokból.”

Gombrowicz kritikájának lengyelelles hevélete tehát egyben szakadatlan önkritika is. Bár a hazai és az emigráns lengyel irodalmárok egyhuzamban gyalázták nemzetietlensége miatt, és felborzolódtak hátukon a szőr, ahányszor a lengyel kultúra büszkeségeinek provincializmusáról értekezett, lengyelségét – tehát azt, hogy az általa ostromozott lengyel forma egyben az övé is – nem vonták, nem vonhatták kétségbe. Nemesi őseit mindkét ágon a távoli lengyel-litván múltba vezette vissza, Naplójában például, ha jól emlékszem rá, egészen a tizenötödik századig (csak azért nem tovább, mert – gondolom – megunta), Argentínában pedig gyakran adta ki magát lengyel arisztokratának, ami játék volt és szerepjátás, de mélyre mutató. Irigylem, amiért mellékgondolatok nélkül írhatta hazájáról és nemzetéről, amit írnia kellett.

Mint Naplójának egy későbbi, 1955-ből származó bejegyzése tanúsítja, lengyel éveiben Gombrowicz folyvást azt érezte, hogy létében gátolja valami. Az ország emberanyaga nem volt rosszabb, mint más országoké, bárhol Európában, de valami föléjük rendelt, kollektív, személytelen ember-közi kisugárzás bénította őket. „Egész társadalmi osztályok mint valamilyen szarkasztikus álom termékei: föld-birtokosok, parasztok, városi proletariátus, tisztok, gettók... és a lengyel gondolkodás, a lengyel mitológia, a lengyel psziché... a kisiklott és sikertelen lengyelség, mely mindent áthott mint finom pára, és meghatározta ezt az örökségünket...” Ha elfogadta volna, mint perspektívát, a fokozatos fejlődés reményét, akkor arra kellett volna berendezkednie, hogy élete csupán az élet előkészítő stádiuma, irodalma pedig csak arra szolgál, hogy betömje a hézagokat, amíg – száz, kétszáz év múlva – megszülethet az autentikus lengyel irodalom. Mivel ehhez nem volt kedve, eltökélte, hogy radikálisan szakít a lengyelekkel, és mindazzal, amit előállítanak. Ugyanis „A művészet, ha nem képes arra, hogy alkotójának autentikus létet biztosítson a szellem birodalmában, csak szakadatlan gyalázat, a kontárság megalázó dokumentuma.” Elvégre vagy vagyunk valakik, vagy nem – a személyiség nem állítható elő mesterségesen. Gombrowicz riadtan észlelte, hogy Lengyelországban az írók nem lelki szükségletből lesznek keresztényekké vagy nacionalistákká, hanem mert a hit erősít, és mert valamilyen meggyőződés szükséges az élethez. Világnézetet, ideológiai és esztétikai irányzatot azért választottak a kollégák, hogy végre valódi írókká válhassanak. „Lázasan kerestek egy formát, hogy szét ne folyjanak... és ezt nem is kifogásolnám, ha lett volna bennük bátorság

ennek elismerésére, ha tehát nem játszották volna meg magukat még önmaguk előtt is.” Ezt a gondolatot még gunyorosabban 1953-ban is megfogalmazta: „A szellem a szellem utánzásából jön létre, és egy írónak játszania kell az író, hogy végül azzá váljon. A háború előtt az irodalom Lengyelországban, néhány kivételtől eltekintve, egészen sikerült utánzata volt az irodalomnak, de nem több. Ezek az emberek tudták, milyenek kell egy nagy írónak lennie – »autentikusnak« – »mélynek« – »konstruktívna« –, tehát szorgosan fáradoztak azon, hogy eleget tegyenek ezeknek a követelményeknek; de elrontotta a mulatságukat annak tudata, hogy nem saját »mélységük« és »fennköltségük« készítette őket az írásra, hanem – megfordítva – azért állították elő magukban ezt a mélységet, hogy írókká váljanak.” (Milyen kísértetiesen illik ez a jellemzés a mi Kádár-korszakbeli finom irodalmunk sok képviselőjére. Mesterségesen előállították magukban az írósnak azokat az ismérveit, amelyeket a két világháború között nyugatos vagy népies mozgalom nagyjaiból absztraháltak, és aztán megpróbáltak megfelelni, utánzás útján, az így kialakított követelményeknek.)

Hogy megúszhassa a lengyelség torzító hatását, Gombrowicz a saját életére koncentrált, csak ezt akarta élni, azt remélve, hogy Énjére szorítkozva szilárd talajt érezhet majd a lába alatt. Ámde hamar rá kellett ébrednie arra, hogy ez az „Én” a múlt és a jelen terméke, „a lengyel fejlődés következménye”. Nagy kilégtelenség tört rá, butának és hazugnak érezte mindazt, amit tett, mondott és írt, mert felismerte, hogy a lengyelség – a benne rejlő lengyelség is – éretlen arra, hogy a lét és a kultúra legfontosabb kérdései számára megtalálja a megfelelő formát. Tudatosítania kellett, hogy Lengyelország igazi valóságát nem a könyvek fejezik ki, hanem az a tény, hogy a könyvek nem képesek erre. „Létezésünk azon alapult, hogy túl kevés kristályosodott ki, formánk lényege az volt, hogy nem illett pontosan ránk. Éppen ez a meg-nem-felelés definiált bennünket.” A lengyel írók beleestek abba a csapdába, hogy minden áron megformált embereknek akartak mutatkozni, olyanoknak tehát, amilyenek nem voltak. „A költészetben és a prózában el akarták érni a kikristályosodottabb, európai népek színvonalát, és nem vették észre, hogy ezáltal örök másodlagosságra ítélik magukat – mert ott az a fejlettebb formával nem vehették fel a versenyt.” Így jutott el Gombrowicz addig a következtetésig, hogy mint lengyel, csak úgy válhat teljes értékű kulturális jelenséggé, „ha nem rejtem el éretlenségemet, hanem megvallom ezt; és ezzel a vallomással megszabadulok tőle”. Még Lengyelországban, első regényének, a *Ferdydurk*énak az írása közben tapasztalta felismerésének forradalmasító erejét. A büszke, gögös, önmagába szerelmes lengyelből olyan lényt faragott, aki élesen látja saját elégtelenségét és gyámoltalanságát, és éppen gyengeségének kíméletlen feltárásából merít erőt. „Feladatunk ezek után nem valamiféle meghatározott lengyel forma kidolgozása lenne, hanem az, hogy új viszonyt alakítsunk ki

ehhez a formához, a forma legyen olyasvalami, amit az emberek szakadatlanul megalakotnak, és sohasem elégtülnek ki tőle.”

Gombrowicz „száraz receptje” tehát egyszerűen abból áll, hogy „a formával rendelkező emberből (és

ugyanaz érvényes a nemzetre is) formateremtő embert kell csinálni”. Ez így megfogalmazva túlzottan programszerű, csakhogy „A művész nem logikusan mérlegel – nem szillogizmusokat kapcsol egymáshoz, hanem valamiféle képet ad a világról, nem az értelemhez, hanem az intuícióhoz apellál.” A program programszerűsége – és az ebben rejlő dogmatizmus is – megszűnik tehát, ha lelki igényekből és érzékeltes látomásból táplálkozik. „Beértem azzal, hogy ebből az irányból megcsapott az autentikus élet lehelete. Egészen egyszerűen arrafelé törekedtem, mert szavam lépésről lépésre erősebbé és művészetem igazabbá vált. Semmi egyéb nem érdekelt. Minden más – előbb vagy utóbb – megjön majd magától.”

Hogyan állunk a magyar kultúra és a magyar nemzeti psziché „éretlenségével”? Mert Gombrowicz e tárgyú fejtegetéseit olvasva minduntalan kiviláglott, hogy rólunk is szól a mese.

A létükben tartósan fenyegetett kis nemzetek jogos szabadságharcuk alátámasztására felfuvalkodott öntudatot eskábálnak össze a semmiből. Egy átlagos neveltetésű magyar vagy lengyel számára a „magyarság” vagy a „lengyelség” nem pusztán valamiféle történetileg kialakult milyenséget jelent, hanem értékhangsúlyos minőséget is. Ráadásul ez a minőség többnyire konzervatív színezetű, mert a nemzeti függetlenségért folytatott harc vezetői évszázadokon át az úgynevezett történelmi osztályok, a birtokos nemesek voltak, akik a nemzeti érdekekkel együtt a saját osztályprivilegiumaikat is védelmezték. Magyarországon például csak a nemesi vármegyék rendelkeztek alkotmányosan biztosított jogokkal, és így legális lehetőséggel is arra, hogy ellenálljanak a Habsburg-ház központosító és elnemetesítő törekvéseinek, de közben ellenálltak a polgárosulás Nyugatról jövő, „idegen” társadalmi és ideológiai hatásainak, a felvilágosodás és a francia forradalom eszményeinek is. Amikor 1795-ben kivégezték a magyar jakobinus-pőr vádlottait, Gvadányi költő kárörvendő elégtétellel daltotta:

Nemrég itt néhánynak gombjukat elüték,
kik pecsenyéjük idegen tűzön süték –

mert az „idegen” jelző érvek híján, önmagában is megbélyegzően hatott. (Ez a mechanizmus mindmáig működik. A nemzeti bölények a bolsevizmust azon az alapon azonosítják a liberalizmussal, hogy mindketten „idegen” ideológiák.) Berzsenyi Dániel pedig a Napóleon ellen készülődő nemesi felkelőket nevezte „szabad nép”-nek, mert valóban szabad volt az adózástól. „Szabad nép tesz csuda dolgokat” – bömbölte öblös hangján, duzzadásig betöltve az aszklépiadészi strofa kínálta formát. A magyar költészetnek olyan pillanata volt ez, melyben az elmaradottságból fakadó „éretlenség” elérte a lefordíthatatlanság szintjét. A „szabad nép” ugyanis abban az időben minden nyugat-európai nyelven a forradalmi tömegeket vagy a napóleoni polgári törvénykönyv uralma alá rendelt és a feudális jogrendtől megszabadult nemzeteket jelölte.

Gvadányitól és főként Berzsenyitől kezdve a magyar líra új és új példákat kínál arra a rémítő és olykor komikus ellentétre, mely a költők kifejező ereje és szellemi látköre között feszül. Szerencsére akadnak kivételek is, például – hogy ennél a korszaknál maradjak – Csokonai Vitéz Mihály, akiben magától értetődő természetességgel vált költészetté a francia felvilágosodás eszmerendszere. Programja – hogy „ember és polgár leszek” – egyedülálló Magyarországon, és nemcsak a maga korában nem talált követőkre, hanem halála után sem, legalább egy évszázadig.

A XIX. század legelesebb magyar költőire ugyanis az volt a jellemző, hogy nemesi vagy plebejus pátozzsal magyar őstörténetet és magyar mitológiát próbáltak teremteni, az „Extra Hungariam non est vita” szellemében és az „Itt élned, halnod kell” halálos eltökéltségével. Nem mintha Vörösmarty, Petőfi és Arany nem ostromozta volna a nemzet hibáit és bűneit; bátorságuk és szókimondásuk például szolgálhat ma is. De a líránkra oly jellemző „és mégis, mégis” fordulatával minduntalan értékhangsúlyt kölcsönöztek a „magyar” szónak, és nem egyszer még a Gvadányitól örökölt nemesi kultúra „éretlen”, idegengyűlölő felfuvalkodottságát is átvették. „Legszébb ország hazám” – zengi az isteni Petőfi, noha más országot sohasem látott. Ő, akinek napi olvasmánya a francia forradalom története volt, aki emigránsok műveit hordozta a zsebében, a Dalok könyvét és Burns Párisi leveleit, folyton-folyvást a „kül-

föld magyarjait” átkozta, a külföldön-létet ugyanis önmagában véve árulásnak fogta fel. A magyar nyelv talán legnagyobb művésze, Arany János pedig, noha ő is Baudelaire kortársa volt, évtizedeket szánt életéből arra, hogy epikus költői formában megelevenítse Lajos király bandériumait, címerpajzsostul, zászlóstul, illemkódexostul, továbbá Attila hun vezér udvarát, s ily módon vigasztalja a levert forradalom után a magyarságot: ha rokontalanul is, de ősi jogon él itt, Európa közepén. A nagy magyar lírikusok közül neki sikerült a legtömörebb költői formában személyes értelmet adni az általános „éretlenségnek”, oly módon, hogy az ésszerű életstratégia látszatával ruházta fel ezt:

Nem szégyellem, nem is bánom,
Hogy, ha írnom kelle már,
Magyaros lett írományom,
S hazám földén túl se jár;

Értem, hogy nem szégyelli, de miért nem bánja? Hiszen így ő maga nyilvánítja belügynek a magyar értékeket! A nagy nemzetek kiválóságai túlcspnának a határokon, rombolnak és termékenyíteneek,

De *kis* fajban, amely ép e
Rombolásnak útban áll:
Költő *az* legyen, mi népe, –
Mert kivágyini: kész halál.

Arany tehát a költészet szempontjából megkülönböztette a nagy és kis nemzeteket, és azt követelte, hogy ez utóbbiak zárt, önálló értékrendet alakítsanak ki.

Természetesen frusztráló érzés, hogy a kis népek nagy műveltségű, világirodalmi orientációjú költői csak egyoldalúan vehetnek részt az európai szellem anyagcseréjében. Mindent befogadnak, ami naggyá nőtt Európában, de őket, bármilyen kiválók egyébként, tudomásul sem veszik. Shakespeare hatott Goethére, Goethe pedig Byronra – ez a kölcsönhatás. Ilyet a lengyel vagy a magyar irodalom nem bír felmutatni. Kárpótlásul mi magunk toljuk fel íróinkat a külföldi minták mellé. Például: úgy próbálunk hízelegni a nemzeti öntudatnak, hogy Kemény Zsigmondot „magyar Balzac”-nak kereszteljük el. Ám ez az állítás csak akkor adhatna önbizalmat, ha meg lehetne fordítani: „Balzac a francia Kemény”.

A mellőzöttség lázadásra, bezárkózásra, „ha nem kellek, nem is tolakszom”-szerű reakciókra vezethet. Kiváló magyar költők vállalták fel a

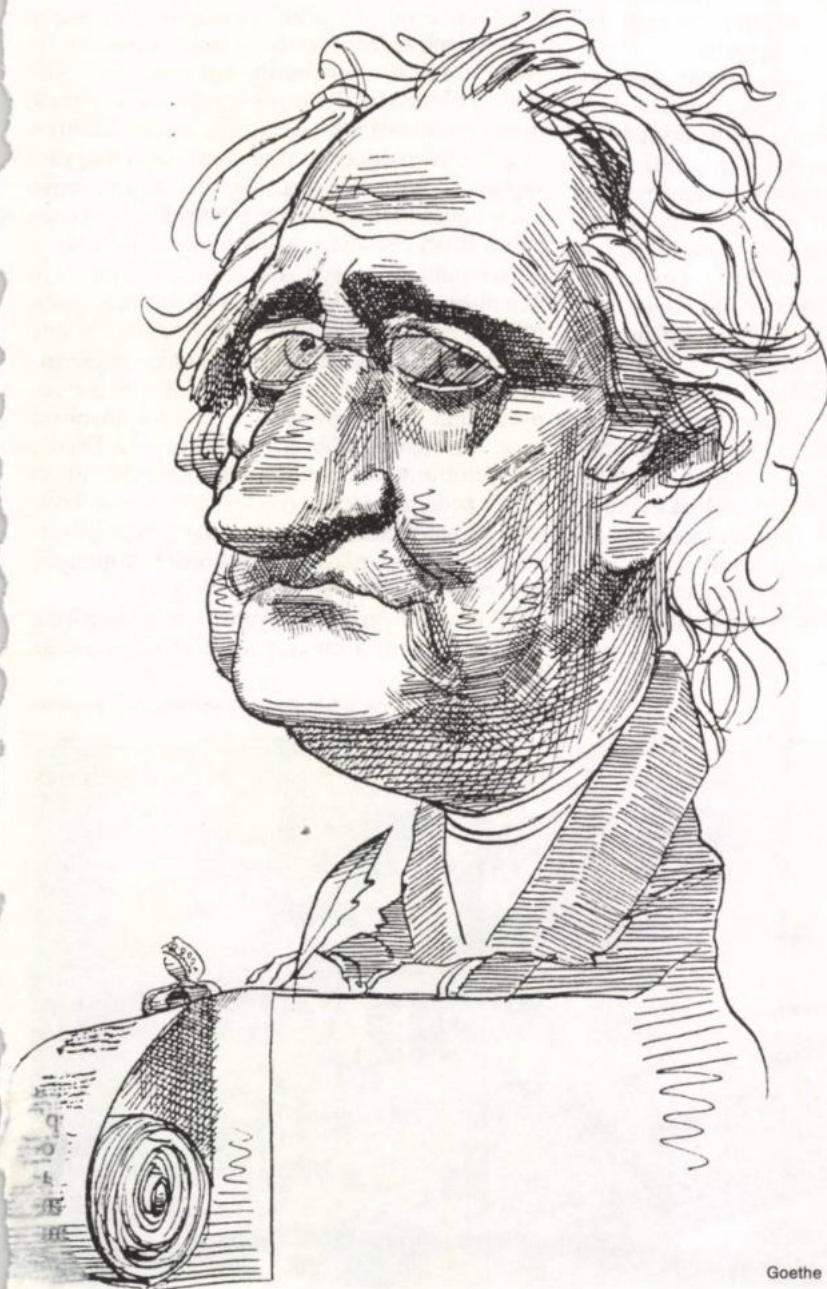
nemzeti szellem általános „éretlenségét”, de nem azért, mint Gombrowicz, hogy legyőzzék, hanem hogy értékét gyarapítsák. Aranynál persze valami általános érvényű, nemes humanizmus nemzeti korlátozódását tapasztaljuk, a késői Vörösmartyt a haza sorsa miatt érzett kétségbeesés az egyetemleges emberi szenvedés lerongyolódott cigánymuzsikusává avatja, Petőfinél pedig a plebejus forradalmiság hullámai túlcspnának a nemzeti lavór peremén, ezzel szemben manapság – mint a múltban is nem egyszer – megdicsőülésre törekszik a haza titkos fővárosa, Mucska, a nemzeti szellem égiszze alatt.

Képzelnék el Goethét vagy Shelleyt, amint kérkedik németiségével, angolságával. Baudelaire úgy tudta utálni a belgákat, hogy közben nem dicsekedett francia mivoltával. Elég, hogy *az volt* – ez a tény művének szerves része, eszébe se ötlött, hogy deklarálja vagy értékduppingoló hatást tulajdonítson neki.

Lengyel emlékezések című kötetében Gombrowicz irigylésre méltóknak nevezi az argentinokat, amiért irodalmuk nyomorúságos. Ugyanis ennek következtében sok külföldi irodalmat olvasnak. Ezzel szemben a lengyelek egészen tűrhető, másodosztályú irodalommal dicsekedhetnek, mellyel jól el lehet tölteni az időt. De nemzeti irodalmuk hézagait a lengyelek nem tömik be a világirodalom nagy műveivel, mert ezek elolvasására már nem marad idejük.

Idézet ugyanebből a könyvből: „Sajnos a marxizmus ahelyett, hogy a világra nyitotta volna a diákok értelmét, még inkább leblokkolta ezt. A dialektikus materializmus tanítására szánt órák nagyon hasonlítanak a 18. századi jezsuita iskolák hitoktatásához – a doktrínát legfőbb és egyetlen igazságként találják fel, és így a marxizmus vasfüggőnyvé válik, mely elválasztja az embereket Európa más vívmányaitól. Maga Marx nem volt buta ember, és európainak is jó volt addig, amíg a marxisták ki nem preparálták.” Miközben rábólintok erre a fejtegetésre, felrémlik előttem az a kulturális program, amelyet a marxista államvallás összeomlása után konzervatív tökfek akarnak ránk erőszakolni. Népi-nemzeti maszlag szívárog minden lukból és repedésből, de még senki sem határozta meg, hogy az ősi paraszti életforma felbomlása után miben különbözik a nép a lakosságtól. Ami pedig a nemzeti kultúrát illeti: ennek degradációja azon mérhető, hogy mennyire preferálják az egyetemleges kultúrához képest. A „magyar” nevezet annál nyomorúságosabb, minél erőteljesebb értékhangsúlyt kap. A messzefénylő mankó nem a biztonság érzetét kelti, hanem a fogyatékosra hívja fel a figyelmet.

A hetvenes évek közepén Novák Ferenc ko-reográfus, Korniss Péter fotóművész és egy Vásárhelyi nevezetű mestertáncos társaságában részt vettem az erdélyi *Szék* községben egy mulatságon. Mivel három társam dolgozni ment oda, nekem kellett, négyünk nevében, a pesti vendég reprezentatív funkcióját betöltenem. Könyökömet a derekamhoz szorítottam, fejemet leszegtem a pohár pereméig, majd könyököm elmozdítása nélkül egyetlen lendülettel magamba öntöttem az ötvenfokosnál is erősebb szilvapálinkát. Mivel ezt a koccintással is egybekötött műveletet, Budapest becsületét megmentendő, legalább hússzor hajtottam végre, szürrealista álmoként éltem meg a parasztházban a multság óráit. Petróleumlámpás félhomály, legények és lányok népviseletben rúgták a port – de ez a népviselet a *ruhájuk* volt,

Goethe

nem kellék vagy cicoma. Fejüket szinte beverték az alacsony gerendába, dalaik, kurjantásai, páros és pár-cserélő figuráik valami ősi rítus igazságát idézték. A lakószobában emeletes ágyon, felül egy vénember haldoklott, hörgését elnyomta a muzsika. Két legény összeveszett, ütések puffantak, talán a kések is előkerültek (vagy ezt csak most fabulálom a történethez?), tisztos gyűrű támadt körülöttük. A haldokló lekecmergett az ágyról, sipákolva átvergődött a gyűrűn, a legények közé vetette magát, „Ne itt – fuldokolta –, még felgyújtjátok a házamat.” Miután ily módon szétválasztotta őket – ez is mintha a rítus része lett volna –, felkapaszkodott, most már segítséggel, az ágyára, folytatta a haldoklást. A tánc is folytatódott, Novák jegyzetelt, Korniss fényképezett, Vásárhelyinek kigúvadt a szeme a figyeltől, én pedig szintén tettem tovább a dolgom, könyökömet a derekamhoz szorítva.

Fél év múlva a Madách Színház színpadán tökéletes előadásban viszontláttam a széki táncokat. De: alacsony gerendák sehol, haldokló vénember egy szál se, a ruhák jelmezékké finomodtak, a lányok és fiúk határozottan *olyanabak* voltak az előnyös színpadi megvilágításban, mint amazok. A szűk és nyomasztó térből kiszabadulva – mert Széken mintha hátukon cipelték volna a táncolók a házat – fűgén és perfektül peregték egymás után a számok. A pontosan feljegyzett és kitűnő technikával imitált népművészeti remek olyan mértékben hazugoknak tetszettek a nagykőrúti nagyszínpadon, hogy szégyenkezve kellett eltitkolnom élményesemet barátaim, volt útitársaim előtt. Nem tudtam elhessegetni a gyanút, hogy négyünk közül én végeztem azon a mulatságon, könyökömet derekamhoz szorítva, a leghasznosabb munkát.

Ahogy halott nyelven sem születhet igazán jelentékeny költői alkotás, úgy a népművészet is csak addig teremhet egészséges hajtást, amíg értékeiben meg-nem-támadott, eleven életformából fakad. A népzene és a népköltészet, akárcsak elmúlt korok egyéb nagy művészi teljesítményei, ma is elevenen hatnak, mert szemléletesen őrzik az emberiség öneszmélésének és világlátásának korábbi stádiumait. De lehet-e ma népdalt költeni, népzenet szerezni? Ellesett népi táncot átplántálni egy másik civilizációba? Az ősi időkben ránk hagyományozódott formanyelv elemeinek felhasználása, feltöltése új tartalmakkal persze ma is érvényes program lehet. Jó hegeli műszóval élve a népi-nemzeti szellemiség az ipari civilizáció korában csak megszűntetve őrizhető meg.

Vissza a magyar költészethez: ha a gombrowicz-i érettség-éretlenség kategóriapárban gondolkodva folytatjuk félbehagyott utunkat, akkor Ady Endréhez érve meg kell állapítanunk, hogy ő volt az a költő, akiben – a világháború kitöréséig – a legélesebben, közvetítések nélkül csapott össze a végre-meglelt érett gondolat és érzület egy olyan metafora-kinccsel, mely jórészt a nemzeti „éretlenség” forrásaiból táplálkozott. Azokkal értek egyet, akik szerint irodalmunkban Ady volt a legnagyobb lángész. Ezenkívül – mint Lukács György szokta volt mondani – ő volt a legokosabb ember, aki valaha is ebben az országban látta meg a napvilágot. Patriotizmusa annak tragikus tudatából táplálkozott, hogy a magyarság, ahogy él, érez és eszmél, ahogy magát látni és láttatni szeretné, szintiszta anakronizmus. Ez a disszonáns felismerés már a XIX. században is felbukkant, Kölcsey, Vörösmarty és Petőfi hazafias verseiben, de Adynál az eszmélkedés középpontjába nyomult:

Minden, minden ideálunk
Másmint megunt ócskaság már,

továbbá

Sohasem tudott az igazsághoz
Igazunk minket eljuttatni,

mely utóbbi idézet zseniálisan epigrammatikus formában Gombrowicz felismerését is előlegezi. Az igazsághoz nem az igazságtalanság torlaszolja el az utat, hanem a mi partikuláris igazságunk, más szóval éretlenségünk. De míg a lengyel író úgy akart éretlenségétől megszabadulni, hogy megvallotta és groteszk formába öntötte azt (ahol is a groteskség az operettől a tragédiáig egyaránt áthatotta az életanyagot), addig Ady azonosult az éretlenséggel, a pusztulásra-érettség tragikus pátozását kölcsönözte neki:

Óh, aszottak és be nem teltek
S óh, magam is faj-sorsom osztván,
Be igazság szerint hullunk ki
A kegyetlen óriás rostán,
Kedvét nem töltvén az Időnek.

Ezzel a mentséget-nem-ismerő, kérlelhetetlen azonosulással Ady szintén meghaladta az éretlenség szintjét, amit sokan mindmáig nem bocsátanak meg neki. Pedig utólag is csak szerencsének tarthatjuk, hogy fiatalon eljutott Párizsba, és ott liberális kortársaitól eltérően nem csak azt fedezte fel, hogy a polgári rend több szabadságot és méltóságot biztosít a lakosságának, mint a Magyarországon pompázó félféudalizmus, hanem azt is, hogy ott már kiütköztek, sőt, robbanással fenyegetnek a bérmunkásrendszer ellentmondásai. Mihelyt ráébredt arra, hogy a legjobbak nálunk – megkésve – olyan berendezkedésre sóvárogznak, amely másutt már konzervatív rendszerre jegesedett, Ady a régi Magyarország undorodó elutasítását és az áhított polgári Magyarország előlegezett kritikáját a szocializmus utópisztikus reménységével egészítette ki, vagyis a szubjektivitás szintjén olyan szintézist hozott létre, amilyenről a valóságban legfeljebb álmodhatott, akinek erre szottyant kedve. Költői énjének hatalmas „akció rádiusza” (ez Lukács György kifejezése) átfogta a személyes és társadalmi, a fizikai és metafizikai lét ellentmondásait, de nem abból a célból, hogy kiegyenlítse és kibékítse őket, hanem éppen azért, hogy az ellentmondások skáláját mint tragikusan megoldhatatlan komplexumot tárja elénk. Így épült ki, szubjektivitásának ereje folytán (mert ez objektív műfajokban elképzelhetetlen lett volna) szimbólumainak rendszere, a szimbólum ugyanis az élet jellegzetes tüneteit az általánosság és szilárdság hatalmával ruházta fel.

Ady szimbólumai és metaforái azonban jórészt a nemzeti mitológiához és történelemhez kötődnek, és a legtökéletesebb fordításban is csak értetlenséget váltanának ki a Haza földjén túl. A költő hol Ond vezérnek, hol Dózsa Györgynek, hol a Töhötöm seregétől elmaradt gyáva Barla diáknak az unokája, ellensége Debrecen, A Tisza-part, a magyar Ugar – oldalszám sorolhatnám a példákat. Vagy hadd szóljak a szívemhez legközelebb eső költeményről, a *Hunn, új legendáról*, a személyiségnek erről a büszke kiáltványáról. A vers Enje olyasvalaki, aki belső készítményeit és szabadságát mindennél, még saját művénel is többre becsüli, éppen, mert élete „summája ezekének”, „örök, magyar hár-pör, meg nem szakadott”, tehát olyan élet, mely végtelen szubjektivitásában is a közösség sorsának az összegeződése. De ennek az „éretlenséget” az érzület és gondolat szintjén minden vonatkozásban meghaladó költeménynek jó néhány nyelvi fordulata, sőt már a címe sem fordítható le értelmesen.

Korántsem állítom, hogy Ady szimbólum- és metafora-kinccse teljes egészében „éretlen”, gondolati-érzelmi-indulati töltése pedig szőröstül-bőröstül „érett”. Csak egy olyan ellentmondás tényére hívom fel a figyelmet, mely 1914-ig nagymértékben jellemzi Ady művét. A világháború kitörésekor azonban, az általam ismert világháború-tészetben páratlan egyértelműséggel és erővel lerázza magáról a „faj-sors”-nak és a partikularitás egyéb tüneteinek ballasztját. „A halottak élni” jár, nem kérdezve, hogy milyen nemzetiségű honfiakból seregett össze a hadserege. „Most a Mezőn mindenki vesz” – írja a háború összes nemzetének összes csatáit terelt áldozatairól. Nem is keresi, mint másik háborúellenes költőnk, Babits Mihály, a sós levegőben a „drága magyar vér italának” specifikus szagát. „Ember az embertelenségben, / Magyar az üzött magyarságban” – így határozza meg újra és újra harci álláspontját 1918-ig, amikor is nagy krónikás énekében ismét elsiratja a háború összes halottját.

Nem állítom, hogy Csokonain kívül csak Ady írt a magyar költők közül olyan verset, mely maga mögött hagyta a gombrowicz-i értelemben vett „éretlenség” állapotát. De ami a költői világszemlélet teljességét illeti, a magyar irodalomra is érvényes, amit Gombrowicz a lengyelről állapított meg. Mickiewicz talán nem kisebb, mint Dante, de ez utóbbi az emberiség csúcsáról nézelődött, az előbbi pedig a szelíd lengyel halmokról. Ady kivételes pillanata annak tulajdonítható, hogy felvergődött az egész világból összehordott koponyák hegyére, és onnan pillantott a világra.

Mivel nem óhajtom gombrowicz-i kategóriák alapján megírni a magyar líra történetét, ezt az

Lukács György, Balázs Béla és Hajós Edit, Balázsék Naphegy utcai lakásában

eszmefuttatást lezárando csak azt jegyzem meg, hogy a nagy nemzetközi eszmeáramlatok – a marxizmus és a freudizmus – hatása a két világháború között nagyban hozzájárult József Attila költészetének korai „érettség”-éhez. A szellemi fenyegetettség érzése, melyet a fasizmus térhódítása és a közlő új világégés réme váltott ki, szintén a partikularitás csaknem mindenütt burjánzó gyökereire támadt. Nem egy jelentős művet köszönhet ennek a folyamatnak irodalmunk. Itt csak Babits Mihály lírai eposzát, a *Jónás könyvét* említem meg, a hivatása elől menekülni vágyó, de nem tudó, megcsúfolt és erkölcsileg mégis diadalmas író-gondolkodó-próféta tragikomédiáját.

1918 előtt felnőtt Magyarországon egy gondolkodói nemzedék, mely a honi értékrendnek fittyet hányva a Nyugat-Európában divó eszmei áramlatok vonzásába került. Munkájuk nem talált idehaza jó fogadtatásra. Az értetlenség vádjával utasították el, és ily módon még vitára sem igen méltatták őket. Közülük a legtöbben – például Lukács György, Mannheim Károly, Hauser Arnold, Antal Frigyes, Tolnay Károly – kimenekültek az országból a Kommün után, és szakterületükön vagy azon túl is világhírré tettek szert, miközben Magyarországon mindmáig tudomást sem vesznek róluk. Az egyetlen kivétel Lukács, akit gyűlölni szoktak, mégpedig az eredendő ártatlanság álláspontjáról, mivel – hogy semmi se befolyásolhassa őket – főműveit illetően megőrizték, Heinetől kölcsönzött kifejezéssel élve, „enciklopédikus tudatlanságukat”. Manapság természetesen úgy tesznek, mintha kommunizmusa miatt utálnák, de a kommunizmus ez esetben csak ürügy. Lukácsnak már korai, nem-marxista művei is, melyek Nyugaton kivívták a legjobbak – például Max Weber vagy Thomas Mann – érdeklődését és elismerését, idehaza kergeségeknél számítottak. Amikor a filozófus látta, hogy nemigen számíthat nálunk közönségre, egyszerűen áttért a német nyelvre, és ily módon nemzeti szempontból feloldozhatatlan bűnbe esett. E fordulatot megkönnyítette a számára, hogy kora magyar irodalmából egyedül Ady érdekelte. Még késő öregkorában is azt állította, hogy az ő lírája szolgáltatta számára Hegel Fenomenológiájához a kísérőzénét, vagyis ennek a költészetnek köszönheti, hogy „ismeretelméletileg jobboldali” beállítottsága ellenére egy baloldali etika alapjára helyezkedhetett. Mindenesetre – Adyval ellentétben – sohasem vallotta volna, hogy „Harcunk a magyar pokollal van” – ő ugyanis a világrendet tekintette ördöginek, a világháborúval beköszöntő kort – Fichte kifejezésével élve – „a tökéletes bűnösség korszakának”, a teljességre törő művészetet pedig „luciferi tevékenység”-nek fogta fel, de már pozitív értékhangsúllyal, hiszen jobb világot akart alkotni, mint Isten. A „magyar poklot” egy nagyobb pokol provinciájának, magyarságát pedig, akárcsak zsidóságát, pusztán életrajzi ténynek tartotta. Sohasem tagadta ugyan, hogy az efféle életrajzi tények következményei nagy horderejűek, de nem tűrte, hogy ezek meghatározzák, hogy korlátozzák szellemileg. Ebben hasonlított Gombrowiczra, aki szakadatlan emancipációs harcot folytatott a saját – egyébként meg-nem-tagadott – lengyelisége, nemesi tradíciói és katolicizmusa ellen.

Megjegyzem még, hogy az említett gondolkodói nemzedék egyik legtehetségesebb tagja, Fülep Lajos művészettörténész 1919 után Magyarországon maradt. Erkölcsi integritását megőrizte ugyan, de munkássága meg sem közelítette első korszakának a színvonalát. Úgy látszik, az „éretlenség” aurájának magányosan nagyon nehéz ellenállni évtizedeken át.

1990. szeptember

EÖRSI ISTVÁN